

Recenzje

Вида Гудонене, *Психология личности в русской прозе и поэзии*, Вильнюс 2006, ss. 220.

Problematyka psychologizmu w literaturze rosyjskiej stanowiła obiekt zainteresowań i penetracji badawczych wielu uczonych zarówno w Rosji, jak i w Polsce (*Problemy psychologizmu w literaturach wschodniosłowiańskich*, pod red. W. Wilczyńskiego, Zielona Góra 1991). Wśród pokąźnego zbioru prac podejmujących ten temat wyróżniają się publikacje Grigorija Białego (*Проблемы психологизма в художественной литературе*, Tomsk 1980), Olega Osmołowskiego (*Проблемы психологического анализа в литературе*, Leningrad 1983) oraz Andrieja Jesina (*Психологизм русской классической литературы*, Moskwa 1988, wyd. 2: 2003), którzy w swych działaniach interpretacyjnych podkreślali wartość i nowatorstwo prozy psychologicznej Michaiła Lermontowa, Iwana Turgieniewa, Nikołaja Czernyszewskiego, Lwa Tołstoja, Fiodora Dostojewskiego i Antona Czechowa.

Na różnorodności form przedstawiania w piśmiennictwie rosyjskim psychologii jednostki skupiła swoją uwagę także badaczka litewska Vida Gudoniene. Wydana w 2006 r. monografia *Психология личности в русской прозе и поэзии* jest ambitną próbą ujęcia z tej właśnie perspektywy nie tylko utworów, które weszły do kanonu największych osiągnięć klasycznej literatury rosyjskiej, lecz także tych powstałych w czasach najnowszych: różnorodnych pod względem rodzajowym i gatunkowym tekstów modernistycznych i postmodernistycznych. Obszar zainteresowań autorki jest więc bardzo szeroki i obejmuje prozę Iwana Turgieniewa, Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tołstoja, Antona Czechowa, Iwana Bunina, Margarity Sabasznikowej, Mariny Cwietajewej, Swietłany Wasilenko oraz poezję Nikołaja Niekrasowa, Iwana Bunina, Siergieja Jesienina i Josifa Brodskiego.

Postawione przez autorkę zadanie badawcze zrealizowane zostało w trzech podstawowych rozdziałach zatytułowanych kolejno: *Психологизм как особое качество литературы и проблемы ее поэтики*, *Художественный текст как пространство общечеловеческой психологии: от Тургенева к современности* oraz *Лирическое я и способы психологизации поэтического текста: от Некрасова к Бродскому*. Rozprawa została zaopatrzona także we wstęp, zakończenie, streszczenie w języku litewskim oraz indeks osobowy. Zastosowanie takiego porządku w prezentacji bogatego i różnorodnego materiału rzeczowego dało w efekcie wywód spójny, przejrzyste prezentujący wyniki literaturoznawczych obserwacji autorki.

Rozdział I poświęcony został uściśleniom metodologicznym. Znalazło się w nim miejsce na definicje takich niezbędnych do prowadzenia toku analitycznego pojęć, jak: osobowość, charakter, samoświadomość, struktura samoświadomości, a także na omówienie różnych form literackiego psychologizmu. Wiele tu uzasadnionych odniesień do publikacji Lidii Ginzburg (*О психологической прозе*, Leningrad 1971), Iwana Strachowa (*Психологический анализ в литературном творчестве*, Saratow 1973), Andrieja Jesina, a także do procedur badawczych wypracowanych przez Franza Karla Stanzela, autora typologii narracji.

Obszerny rozdział II rozpoczyna analiza zastosowanej przez Iwana Turgieniewa techniki opisu uczuć i myśli tzw. zbędnego człowieka (*Психология рефлектирующей личности в „Дневнике лишнего человека” И.С. Тургенева*). Przekonująco brzmią uwagi o roli tajemnicy, niedopowiedzenia, swoistej powściągliwości w przedstawianiu świata wewnętrznego Czulkaturina, a także o dychotomii tragizmu i śmieszności tej postaci, w której oprócz cech postawy hamletycznej przejawia się również swoista donkiszoteria.

Uwaga autorki przenosi się następnie na poetykę narracji prozy psychologicznej Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tołstoja (*Многозначность человека Достоевского и Толстого*). Różnice w technice przedstawiania przez obu pisarzy psychiki ludzkiej wynikają, zdaniem Gudoniene, ze specyfiki wykreowanych przez nich bohaterów: postaci Tołstoja to ludzie wolni i niezależni, postaci Dostojewskiego natomiast to osoby pozbawione tej niezależności, rzucone w chaos świata, skazane na rozwiązywanie „przeklętych problemów”. Tołstoja-psychologa, Tołstoja-obszernika zajmuje płynność psychiki człowieka, dialektyka jego duszy, Dostojewskiego-eksperymentatora intrygują głębokie warstwy ludzkiej świadomości i podświadomości, ich „podziemie”, zawarty w nich element irracjonalny. Przeprowadzona przez badaczkę wileńską analiza scen kulminacyjnych *Anny Kareniny* i *Idioty* potwierdza przyjęte przez nią założenie, że proza Tołstoja ukierunkowana jest na oddanie emocji, przeżyć, myśli, wprawdzie zmiennych i zawitych w swoim przepływie, ale pozbawionych skrajności i ostateczności typowych dla powieści Dostojewskiego.

Kolejna część recenzowanej pracy (*Психологический подтекст и традиционные формы психологического анализа в рассказе А.П. Чехова „Враги”*) poświęcona została charakterystyce psychologizmu prozy Czechowa. O swoistości przedstawiania sfery świadomości bohaterów przez autora opowiadania *Wrogowie* decyduje przede wszystkim jego mistrzostwo w psychologizacji pejzażu, świata dźwięków i rzeczy. Gudoniene podkreśla, że umiejętności pisarza w tej dziedzinie nadają jego prozie unikatowy ton, którego wyznacznikami są liryzm, zmienność, nieokreśloność i niedopowiedzenie.

Równie interesująco brzmią uwagi na temat prozy Iwana Bunina zawarte w podrozdziale *Психология соотносённости человеческой души и природы: И. Бунин „Заря на всю ночь”*. Badaczka koncentruje się na podkreśleniu relacji między stanem emocjonalnym człowieka a wykreowanym przez pisarza obrazem przyrody. Ta korelacja jest, jej zdaniem, najważniejszą właściwością stylu dojrzałej twórczości Bunina.

Uwaga autorki monografii przenosi się następnie na tekst wspomnieniowo-biograficzny pióra Margarity Sabasznikowej (*Земное Я между миром чувственным и миром духовным: Воспоминания Маргариты Волошиной /М.В. Сабашниковой/ „Зеленая змея”*). Zabiegi analityczne koncentrują się wokół narracji nacechowanej pierwiastkiem kobiecości. Gudoniene przedstawia sposoby uzewnętrzniania się tego elementu w nakreślonych przez Sabasznikową portretach znanych i bliskich jej ludzi, w opisach intymnych sfer życia oraz w jej relacjach z innymi kobietami. Jej zdaniem, pierwiastek kobiecy nie zakłóca ani analitycznego spojrzenia Sabasznikowej na przedstawiane wydarzenia, ani obiektywnej oceny elementów biograficznych wpisanych w szeroki kontekst epoki, w którym szczególnie eksponowane miejsce zajęła antropozofia Rudolfa Steinera.

W części pracy zatytułowanej *„Повесть о Сонечке” М. Цветаевой как прозаический гимн и рекем о любви* z powodzeniem zastosowane zostały instrumenty metodologiczne krytyki feministycznej. Gudoniene podjęła tu takie problemy, jak nacechowanie narracji kobiecością, psychologiczne skomplikowanie intersubiektywnych relacji Ja i Innego, kształtowanie się specyficznego języka cielesności. Zdaniem badaczki, język ten naznaczony jest pełną liryzmu egzaltacją, dzięki której dochodzi do zniwelowania teleologicznego ukierunkowania narracji i przekształcenia jej w nieuporządkowany racjonalnie strumień świadomości i podświadomości. Docieklivość badawcza w refleksji nad prozą Cwietajewej pozwala autorce na wysnucie wniosku, iż za złożonością psychologiczną kobiecych relacji interpersonalnych skrywa się tęsknota do androgynicznej pełni.

Problematyka kobiecej tożsamości pojawia się także w podrozdziale *Психологическое пространство и мифопоэтика романа-жизни Светланы Василенко „Дурочка”*. Badaczka podkreśla, że kobieca podmiotowość jako samodzielna kategoria pojawia się w prozie postmodernistycznej

w powiązaniu z kategorią Inności i Obcości. Ta część pracy obfituje w wiele celnych konstatacji: o narracji kształtowanej na zasadach typowych dla montażu filmowego, o kategorii czasu, będącego połączeniem czasu realnego, mitologicznego i biblijnego, a także o związkach przesłania utworu Swietłany Wasilenko z sofiologią Władimira Sołowjowa. Przekonująco brzmią uwagi dotyczące idei kobiecego mesjanizmu, która jest w ujęciu Gudoniene ważnym elementem ujawniającej się w tekście koncepcji kobiecej podmiotowości.

Problemowi psychologizacji liryki poświęcony został rozdział III recenzowanej książki. Rozważania autorki zdominowało przeświadczenie o współzależności makro- i mikroświata człowieka, a także przekonanie o ścisłych powiązaniach procesów interioryzacji i eksterioryzacji.

Tę część pracy rozpoczyna sumienna analiza literaturoznawcza wiersza Nikołaja Niekrasowa *Рыцарь на час* (*Психология покаяния в медитации-исповеди Н.А. Некрасова „Рыцарь на час”*). Wynikiem dociekań badaczki jest wyznaczenie typowych dla medytacji poetyckiej cech oraz przedstawienie specyfiki pewnej postawy psychologicznej, która najpełniejszy wyraz znajduje w sytuacji pokuty, w momencie wyznaczania sobie kary przez „ja” liryczne.

W dalszej kolejności autorka zastanawia się nad rolą konceptu „cisza, milczenie, spokój” w pogłębieniu obrazu życia duchowego podmiotu lirycznego w poezji Iwana Bunina (*Концепт „тишина/молчание/покой” в лирике И. Бунина*). Pasja teoretyka i historyka literatury idzie tu w parze z wiedzą filologa pieczęłowicie i rzetelnie studiującego wiersze pierwszego rosyjskiego noblisty literackiego.

O temacie kolejnej części pracy informuje precyzyjnie jej tytuł: *Мотив двойника-черта в русской литературе и его трансформация в „Черном человеке” С. Есенина*. W poemacie organicznie wpisującym się w demonologiczny dyskurs Srebrnego Wieku dostrzega i podkreśla Gudoniene ambiwalentność obrazu „czarnego człowieka”. Obraz ten z jednej strony symbolizował *katharsis*, z drugiej zaś był oznaką dezintegracji osobowości oraz świadectwem rozpaczliwych, lecz daremnych prób scalenia i ocalenia rozpadającej się świadomości.

Psychologizmem jako instrumentem służącym do poznania tajemnic duszy ludzkiej i samopoznania twórcy mistrzowsko posługiwał się Josif Brodski w liryce wyznania, w wierszach medytacyjnych oraz w liryce narracyjnej. Jego poezja w różnorodnym kontekście (także translatologicznym) jest obiektem oglądu w kolejnych czterech częściach monografii (*„Рождественская звезда” в контексте евангельских стихов И. Бродского, Лирическое Я и пространственная семантика храма в поэзии И. Бродского, От психологии читателя к психологии интерпретатора-переводчика: И. Бродский на литовском, „Ниоткуда с любовью...” И. Бродского как поток сознания отчаявшегося человека*). Badaczkę interesuje sposób konstruowania emocjonalno-psychologicznego stanu bohatera oraz momenty graniczne: przejście od psychologii ku metafizyce, od uczuciowości ku racjonalizmowi, od bezstronności i neutralności ku ironii. Poszczególne podrozdziały obfitują w uwagi o ewangelizmie wierszy Brodskiego, o semantyce przestrzeni świątyni i jej powiązaniach z problematyką bytu/niebytu, skończoności/nieskończoności. W podrozdziale poświęconym przekładowi jako najbardziej produktywnej formie międzykulturowej komunikacji omawia Gudoniene trudności, jakie pokonać przychodzi tłumaczom poszukującym nie tylko językowych, ale także kulturowych ekwiwalentów w języku litewskim do oddania głębi i piękna tekstów poetyckich Brodskiego.

W podsumowaniu niniejszych uwag dodać należy, że zaprojektowany według sprawdzonych metodologii wywód nie tylko systematyzuje dotychczasową wiedzę na temat psychologizmu w literaturze rosyjskiej, ale jest także świadectwem aktywnego poszukiwania nowych odczytań i nowych modeli prezentacji materiału faktograficznego. Uznanie budzić musi zarówno zakres podjętych problemów, jak i rzetelność autorki, która każdą konstatację, myśl czy wniosek pieczęłowicie opatrjuje odpowiednim cytatem. Żałować wypada jedynie, że publikacja ta nie zawiera bibliografii mogącej znacznie ułatwić odbiorcom (szczególnie studentom) samodzielne poszukiwania. Nie podlega bowiem wątpliwości, że wielowątkowa materia rozważań będzie inspiracją do dalszych badań.

Ewa Komisaruk